

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Політико-екологічний тропос сучасної гуманітаристики: від глорифікації природи до легітимації не-людей (non-humans)

Калюжна Юлія Іванівна¹

¹ кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, соціології і культурології;
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Україна

Анотація. Прогресивні гуманітаристи ХХІ ст. проголосивши деантропоцентричний поворот (non-humans turn) вимагають ребрендингу традиційної політичної екології, обґрунтовують необхідність впровадження радикально нового способу мислення та формування альтернативних видів політики. Архітектори деантропоцентричних проектів наголошують на визнанні «вищої єдності» двох світів – світу «людей» (humans) та світу «не-людей» (non-humans), а відтак, – на визнанні права «не-людей» (non-humans) на суб'єктність, тобто легітимацію «не-людей» (non-humans) і включення їх у політичний простір.

Ключові слова: Деантропоцентричний поворот (non-humans turn), альтернативна екологічна політика, «не-люди» (non-humans), легітимація «не-людей» (non-humans), політичні права «не-людей» (non-humans).

Починаючи з середини ХХ ст. дослідницькими кейсами для прогресивних інтелектуалів західної гуманітаристики стають «пригноблені», «жертви» – постколоніальні, расові, класові, етнічні, гендерні та інші «групи утиску», тобто всі ті «Інші», які за твердженням Еви Доманської, тривалий час були «виключеними», «замовченими», «позбавленими голосу» в домінуючому науковому дискурсі та, нарешті, за допомогою нової дослідницької парадигми, отримують «пізнавально упривілейований статус» [1, с. 140]. Сучасна гуманітаристика проголошує революційну доктрину – «Інші» («пригноблені», «жертви») потребують ангажованого теоретико-методологічного інструментарію, щоб віднайти «власний голос та суб'єктність» [1, с. 138] і використати його в якості знаряддя політичної боротьби, і навіть більше, – зробити його частиною рутинної політичної практики. Проекти сучасної гуманітаристики набувають форм маніфестів про свободу, закликів до

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

справедливості та боротьби за політичні права «Інших», саме в контурах цих наукових реляцій відбувається зародження революційних суспільно-політичних рухів Модерну – антирасистських, феміністських, релігійних, етнічних, гендерних та інших, які докорінно змінюють соціокультурні і політичні наративи кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Окремим дослідницьким тропом «методології пригноблених» (термін запозичено у Шейли Сендовал [2]) стають політико-екологічні проекти, в яких наголошується на відмові від традиційної антропоцентричної парадигми заснованої на асиметричності сучасного світу («людина» – «природа», «люди» (humans) – «не-люди» (non-humans), «ми» – «вони» («Інші»)) та на відмові від негласного виправдання екстракції й інструменталізації світу природи на користь людини. В цих прогресивних теоретико-методологічних конструкціях навколишнє середовище (природа, тварини, рослини тощо) розглядається в якості «справжньої жертви», яка протягом століть зазнає експлуатації і репресій, саме тому, науковцями-новаторами артикулюються питання справедливості, свободи, солідарності і політичної рівності для «не-людей» (non-humans) – «В жодній владі немає даного їй від природи права визначати відносну важливість і вибудовувати ієрархію істот, утворюючих спільний світ» [3, с. 218]. В контексті обґрунтування деантропоцентричної парадигми наголошується на необхідності революційних змін у взаєминах між людиною і природою, «мова йде про новий екзистенціальний альянс, нове взаєморозуміння, вибудовування нового світу» [4], світу в якому людина має привести культуру, економіку, політику та інші сфери життя у відповідність до єдиної спільної для двох світів (світу «людей» (humans) і світу «не-людей» (non-humans)) екосистеми, світоглядним ядром цих змін, на думку Пітера Сінгера, має стати – припинення дискримінації світу природи – «теперішня суспільна позиція проросла з довгої історії упереджень та свавільної дискримінації. ... не існує причин для відмови поширювати на тварин основні принципи однакового врахування інтересів. Прошу Вас зрозуміти, що ваше ставлення до інших видів – це просто одне з видів упереджень, який мало чим відрізняється від упереджень на основі раси та статі» [5, с. 30].

В антропоцентричному світі – природа, тварини, рослини, гриби та інші «не-люди» (non-humans), стали «ідеальними жертвами» [6], – беззахисні, безмовні, безправні «Інші» – «жертви» проголошеної людьми домінації, «жертви» безжальних «інфернальних монстрів» Антропоцену та Капіталоцену, що

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

прирікають «не-людей» (non-humans) на пригноблення, експлуатацію, колонізацію і винищення. Наслідком цієї колоніальної політики людини по відношенню до навколишнього середовища стала насуваюча глобальна екологічна та кліматична криза. Екстракція навколишнього середовища задля «насичення» непомірних запитів людської спільноти, що супроводжується глобальним знищенням лісів, тварин, забрудненням водою, ґрунтів, повітря та іншими деструкціями природи, призводить до масового знищення життєвого простору «не-людей» (non-humans), і врешті решт, їх тотального винищення. Але «кінцевою жертвою» цієї кризи є сама людина, адже феноменологічною суттю природи є унікальна здатність до реплікацій життя, а ось перспектива майбутнього для людини в умовах глобальної екологічної та кліматичної кризи – стає головним екзистенціальним питанням ХХІ ст. За словами Ізабель Стенгерс, якщо ми радикально не змінимо світогляд, моральні стандарти, політичні та повсякденні практики, «ми не зможемо залишити їм (майбутнім поколінням) нічого, крім руїн» [7, с. 45], а враховуючи аналітику авторитетних дослідницьких центрів, щодо показників поточного й майбутнього стану екології і клімату Землі, вже на сьогодні стає цілком очевидним той факт, що – прийдешнім поколінням доведеться жити у зруйнованому, незахищеному і прекарному (вразливому) світі Еремоцену (термін, який винайшов Едвард Уілсон, Еремоцен – Ера самотності (від. грец. Eremites – самітник, пустельник)) [8, с. 124], який драматично зображено у численних теоріях катастрофізму.

Спроби провідними гуманітаристами сучасності – Донною Геревей, Грегорі Бернзом, Розі Брайдотті, Пітером Вольлебенем, Кері Вольф, Філіпом Десколою, Мелані Джой, Кетрін Гейліс, Бруно Латуром, Стефано Манкузо, Сай Монтгомері, Тіматі Мортонем, Джейсоном Муром, Ендрю Піккерінгом, Сьюзанн Сімард та іншими «осмислити планетарне пекло» (використано назву публічної лекції Джейсона Мура [9]) оформлюються у проголошення – деантропоцентричного повороту (non-humans turn), який ґрунтується на необхідності впровадження радикально нового способу мислення та формування альтернативних видів політики. Архітектори деантропоцентричного підходу не відкидаючи ідей гуманізму і пов'язаних із ним цінностей визначають основою своєї політико-філософської доктрини – глорифікацію природи. Використовуючи інструментарій сучасної науки теоретики прославляють і легітимізують природу, пропонуючи світу людей (humans) численні факти підтвердження винятковості «не-людей»

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

(non-humans). Так Стефано Манкузо і Алессандра Віола відкривають людству унікальний світ рослин – «результати численних досліджень демонструють, що високорозвинені рослини дійсно наділені інтелектом: вони здатні сприймати зовнішні сигнали, обробляти інформацію і приймати рішення, необхідні для забезпечення спільного виживання. Більш того вони наділені «колективним розумом», який дозволяє їм виявляти себе не лише в якості індивідуальних істот, але й в якості членів спільнот. ...Загалом, рослини чудово можуть жити без нас, але ж ми без них дуже швидко загинемо» [10, с. 8–9]. Саме науковий поступ в біології і нейробіології XXI ст. все частіше оприявнює суб'єктність «не-людей» (non-humans), а відтак детермінує об'єктивну необхідність поглиблення політико-гуманітарного дискурсу, щодо надання тваринам, рослинам та іншим представникам світу «не-людей» (non-humans) політичних і юридичних прав, тож як влучно зауважує Томас Мойніган «ми повинні продовжувати ставити запитання до природи, хоч би якою некомунікабельною та мовчазною вона може виявитися» [11].

Загалом, сучасна гуманітаристика вимагає ребрендингу традиційної політичної екології та активного просування ідеї реальної політичної перспективи для «не-людей» (non-humans), такі політичні дефініції, як справедливість, толерантність, рівність, солідарність, гідність, права та інші стають основою категоріального апарату деантропоцентричного дискурсу. Безперечно, провідна роль у реалізації політико-екологічного проекту деантропоцентричного світу належить науковцям, які мають виступити амбасадорами «не-людей» (non-humans). Бруно Латур в роботі «Політики природи» стверджує «Наука є частиною рішення політичних проблем», та підкреслює просвітницько-посередницьку місію Науки, саме Наука спроможна «відкрити цілком нові аспекти людяності», лише науковці можуть бути офіційними представниками «не-людей» (non-humans), лише «білі халати» (науковці) здатні інтегрувати два світи (світ не-людей (non-humans) та світ людей (humans)) в єдиний уніфікований світ – «ми зможемо ... прийти до багатьох природ, або до того, що можна було б назвати плуриверсумом – спільним співіснуванням у процесі уніфікації в загальному світі» [3, с. 50, 62, 273]. Зі схожою аргументацією виступає Едвард Уілсон, науковець наголошує на винятковій важливості гуманітарних наук, які мають безмежні перспективи розвитку у XXI ст., а кооперація гуманітарних і біологічних наук має сприяти становленню нової ери Просвітництва, головною метою якої буде перегляд місця людини у природі, «ми повинні на

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

рівні мислення та повсякденних практик прийняти той факт, що людина є просто частиною навколишнього світу» [12, с. 106], Наука засвідчує, «ми – частина фауни і флори Землі, ми прив'язані до неї емоційно, фізіологічно і не в меншому ступені – історично. ... головне, що має значення для тривалого виживання людства, – здорова самооцінка, побудована на набагато більшій свободі думки, ніж допускається сьогодні навіть у самих розвинених демократичних суспільствах» [8, с. 24]. Сучасна Наука має стати рушійною силою, яка змусить людство припинити жити за інерцією парадигми антропоцентричного світу, врівноважити нашу гординю, позбутись упередженості і марнославства та нарешті збагнути, що «люди включені в біосферу на правах одного з множинності істот» [13, с. 69]. Латур рефлексуючи на тему трансформації людської моралі і стандартів поведінки у XXI ст. зазначає – «переходячи від модернізму до політичної екології, ми переходимо від негласного права ігнорувати максимально можливу кількість істот до необхідності враховувати їх всіх» [3, с. 219].

Для реалізації політико-екологічного проекту, який ґрунтується на парадигмі деантропоцентричного світогляду – справедливості, рівності, солідарності та визнанні політичних прав не-людей (non-humans), людство має подолати найбільший виклик – власну упередженість і гордовитість у стосунках з природою. Сай Монтгомері досліджуючи ментальні та когнітивні здібності тварин наголошує на стійкій упередженості і дискримінаційних оцінках навіть серед колег-науковців – «Думка про те, що восьминоги можуть мислити, мати власні відчуття й особистісні риси, непокоїть деяких науковців і філософів. Минуло не так багато часу відтоді, як науковці нарешті визнали, що шимпанзе, настільки близько споріднені з нами, що їхня кров навіть підходить для переливання людям, можуть бути розумними істотами. Ідея про те, що лише люди наділені даром мислення (а отже, лише люди існують у духовному всесвіті – *je pense donc je suis*), яку висунув 1637 року французький філософ Рене Декарт, ще й досі залишається авторитетною у світі сучасної науки» [14, с. 15]. Провідний біолог сучасності Франс Де Вааль в роботі з промовистою назвою «Чи достатньо ми розумні, щоб судити про розум тварин?» також наголошує на упередженості наукового світу та недоліках антропоцентричної культури, які сповнені скепсису й надмірної обережності щодо визнання інтелекту тварин – «Ми без коливань відмовляємо їм (тваринам) у здібностях, які в себе вбачаємо як належне. У спробі зрозуміти, яким рівнем інтелектуального

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

розвитку володіють інші види, головна проблема полягає не в тваринах, а в нас самих. Людський світогляд, здатність до творчості і уява в значній мірі становлять частину проблеми. Перш ніж ми задамо питання, чи здатні тварини на яку-небудь розумну діяльність – особливо таку, яку ми високо цінуємо в самих себе – нам слід подолати внутрішній спротив, для того щоб принаймні розглянути цю можливість» [15, с.10-11].

Проте, групі активістів із захисту прав тварин Nonhuman Rights Project, які виборюють у судовому порядку право високоінтелектуальних тварин (таких як примати, слони, дельфіни та ін.) на визнання статусу «не-людей» (non-humans) (тобто юридичного визнання їх особистості і суб'єктності), вдалось зрушити інертність антропоцентричного світогляду сучасної цивілізації, мова йде про визначне історичне рішення судді Хелени Лібераторі, яка ухвалила постанову про визнання орангутанга Сандри «не-людиною» (non-humans), – «Цим рішенням я хотіла сказати суспільству щось нове, що тварини – розумні істоти і що перше право, яке в них є – це наш обов'язок поважати їх» [16]. Цілком можливо, що це юридичне рішення стане початком нової ери політико-екологічного альянсу «людей» (humans) і «не-людей» (non-humans), в якому буде покрадено край міжвидовій дискримінації, і ми – «люди» (humans) почнемо визнавати і поважати права «не-людей» (non-humans).

Тож, якщо ми – «люди» (humans) хочемо побачити горизонти екологічного майбутнього, яке відповідно до візії сучасних гуманітаристів-новаторів, можливе лише за створення нового політико-екологічного альянсу з «людей» (humans) і «не-людей» (non-humans), нам потрібно розпочати з радикальних змін: мислення, морально-етичних норм, ціннісних орієнтирів, стандартів поведінки, культури, а головне, – політики, політика має стати тотально екологічною. Людина проголосивши політичну сферу виключно власною прерогативою, позбавивши «не-людей» (non-humans) політичної суб'єктності, визначивши статус «не-людей» (non-humans) як політико-правового маргінесу, має визнати неефективність і безперспективність такого підходу, оскільки саме він й став підставою для настання теперішньої глобальної кризи. Людство вже сьогодні має розпочати роботу над створенням проекту альтернативної екологічної політики, який ґрунтується: по-перше, на визнанні «вищої єдності» двох світів – світу «людей» (humans) та світу «не-людей» (non-humans), по-друге, на визнанні «власного голосу та суб'єктності» «не-людей» (non-humans), мова йде про

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

легітимацію «не-людей» (non-humans), включення їх у політичний простір. Передбачаючи критику і звинувачення у не реалістичності нового політико-екологічного альянсу архітектори деантропоцентричного світу акцентують на винятковій ролі науковців, науковці мають виконувати роль «технократії мізків», адже їх компетенції «значно перевищують скромні можливості більшості людей» [7, с. 59], саме науковці мають стати «голосом» «не-людей» (non-humans), говорити від імені і в інтересах «не-людей» (non-humans). У процесі політичної легітимації «не-людей» (non-humans) науковці мають взяти на озброєння відому формулу «think globally, act locally» (мисли глобально, дій локально), і нехай наразі політичні сили, які сповідують принципи екологічного мислення, вимірюються скромними електоральними результатами – нова альтернативна політична екологія «розпочинається з окремих випадків, та невдовзі – помалу, але вперто – має об'єднати їх усіх в загальний рух, що врешті-решт охопить всю Землю» [7. с. 60], і як зазначає Михайл Чіксентміхай – «Сподіваюсь, в нас поки що є достатньо часу і можливостей, щоб зрозуміти, які політичні рішення ведуть до тих чи інших наслідків. Сподіваюсь, людству вистачить волі та сміливості обрати більш обнадійливі альтернативи» [17, с. 338].

References:

- [1] Доманська, Е. (2012). *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле* (В. Склокіна, пер. з польськ. та англ.). Київ: Ніка-Центр.
- [2] Sandoval, C. (2000). *Methodology of the Oppressed*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- [3] Латур, Б. (2018). *Політики природи* (Е. Блинова, пер. с франц.). М.: Ад Маргинем Пресс.
- [4] Баумейстер, А. *Ловушки екомышления или возвращение богов*. Вилучено з: <https://www.youtube.com/watch?v=mUujRaQeR5U>
- [5] Сінгер, П. (2019). *Визволення тварин* (К. Гуменюк, пер. с англ.). Київ: Пабулум.
- [6] Žižek, S. (2008). *Violence*. London.
- [7] Латур, Б., Колгас, Р., Янева, А. та ін. (2021). *А кому ще подобаються міста? Екологія проти модернізації*. (А. Репи, пер. з франц. та англ.). Харків: IST Publishing.
- [8] Уилсон, Э. (2019). *Смысл существования человека* (пер. с англ.). М.: Альпина нон-фикшен.
- [9] Moore, Jason W. *Making Sense of the Planetary Inferno: Planetary Justice in the Web of Life*. Вилучено з: <https://www.youtube.com/watch?v=BG0mYONLqnU>
- [10] Манкузо, С., Виола, А. (2014). *О чём думают растения?* (Масолова Т., пер. с итал.). М.: БОМБОРА. Новый элемент знаний.

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

- [11] Мойніган, Т. *Інтелект дельфінів і космічне майбутнє людства*. Вилучено з: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2853-tomas-mojnigan-intelekt-delfiniv-i-kosmichne-majbutne-lyudstva>
- [12] Калюжна, Ю. (2022) «Темна екологія» Тімоті Мортон: постполітика солідарності людей і не-людей. *Scientific Collection «InterConf»*, (123), с. 103–107.
- [13] Мортон, Т. (2019). *Стать экологичным*. М.: Ад Маргинем Пресс.
- [14] Монтомери, С. (2021). *Душа восьминога. Неймовірне дослідження див свідомості*. (Стельмах В., пер. з англ.). К.: Фабула.
- [15] Вааль, Ф. (2019). *Достаточно ли мы умны, чтобы судить об уме животных?* (пер. с англ.). М.: Альпина нон-фикшен.
- [16] Orangutan Sandra granted personhood settles into new Florida home. Вилучено з: <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/07/sandra-orangutan-florida-argentina-buenos-aires>
- [17] Брокман, Дж. (под ред.). (2021) *Во что мы верим, но не можем доказать: Интеллектуалы XXI века о современной науке* (пер. с англ. – 5-е изд.). М.: Альпина нон-фикшен.